

Rondblik

Waarom werd ‘immer noordwaarts’ uiteindelijk grafwaarts?

De geschiedenis van een omstreden broedervolk nader bekeken

M.J. Wijnbeek

Enige tijd geleden is de heer P.W. Botha overleden. Tot het einde van de jaren tachtig was hij staatspresident van Zuid-Afrika. Dit nieuws ontketende in Nederland veel - vooral negatief - commentaar in de media. Botha werd neergezet als de grote man van de apartheid en als verantwoordelijke voor de dood van duizenden. In Zuid-Afrika was de reactie totaal anders. Zijn grootste opponenten, zoals Mbeki, Tutu en Mandela, spraken met waardering over hem en waren bij zijn begrafenis aanwezig. Waar komen deze radicaal uiteenlopende visies op Botha vandaan? Dat heeft te doen met de eenzijdige Nederlandse verwerping van de apartheid zonder dat men hier begrijpt wat er speelde onder de Afrikaners, zo dikwijls getypeerd als ‘broedervolk’. Daarvoor is kennis van de geschiedenis van dat volk in Zuid-Afrika nodig. Per slot van rekening: welmenende Afrikaners verdedigen het onrecht dat de apartheid met zich meebracht, niet. Met de Nederlandse reactie zijn ze ook niet gelukkig - integendeel -, die zet veel kwaad bloed.

Onderstaand betoog heeft ten doel een meer genuanceerd beeld neer te zetten van een volk dat een aan het Nederlands verwante taal spreekt, Nederland zijn stamland noemt en een gereformeerde godsdienst beoefent.

De slagzin van de Afrikaners in Zuid-Afrika was ‘immer noordwaarts!’ Kijkt men vanuit de zuidpunt van het grote continent, dan is dat de enige koers de wereld in. Deze geschiedenis van een broedervolk (?) is door Nederlanders in 1652 begonnen. Volgens velen onder de Afrikaners is dat werk met de hulp van Nederland voltooid – oftewel: ‘de keel doorgesneden’. Dit eenzijdige beeld zegt iets over de wederzijdse moderne kijk op het tragisch gebeuren in dat ‘Suiderland’, het land waar mensen een taal spreken die op Nederlands lijkt. Deze mensen hebben een gereformeerde-puriteinse erfenis. De Gereformeerde Kerken hebben een band met een van deze kerken.

Waarom is de relatie zo moeilijk? Wat moeten wij denken van een man als staatspresident P.W. Botha? De apartheid was immers slecht? Waarom is er in Zuid-Afrika zoveel geweld, moord en doodslag? De apartheid is immers al twaalf jaar voorbij? Zuid-Afrika is toch zo’n mooi en rijk land?

Hierop een antwoord geven is niet eenvoudig. Perspectief hierop voor Nederlanders is te vinden in de geschiedenis van de Afrikaners en de band met Nederland.

1652-1806

De band met Nederland heeft via de VOC 154 jaar dienst gedaan. De invloed daarvan is vandaag nog steeds merkbaar. Het streven naar een republiek ontstond in die tijd. De blanke kolonisten weigerden zich gelijkgesteld te zien aan de ‘heidense barbaren’. De kolonisten handhaafden een heer-dienstboderelatie met de zwarten. In deze periode werd de trek noordwaarts naar het binnenland begonnen. De voormannen voelden zich ‘onafhankelijk’ van het onzichtbare en verre gezag in Kaapstad en op grote afstand van de veranderingen in Europa. De Verlichting, het liberalisme, de filantropie en het idee van de *noblesse sauvage*

gingen aan de meesten voorbij. Het eerste contact met zwarte stammen werd rond 1772 gemaakt. Kort daarna begon het conflict tussen zwart en blank.

Voor de Afrikaners dichter bij Kaapstad zat dat anders. Deze tweedeling tussen Afrikaners in het noorden en het zuiden bestaat ook vandaag nog. De eerste vrouw van P.W. Botha keek op Afrikaners uit het noorden neer. De boeren die gedurende deze periode gestaag noord- en oostwaarts het binnenland betraden, stonden als 'trekboeren' bekend.

1806-1836

Vanaf 1806 was de Kaap een Britse kolonie. De Britten lieten hun gezag en recht gelden. Het Britse koloniale bewind had invloed op de cultuur en de godsdienst. Samen met de Schotse predikanten deed het piëtisme en later het methodisme zijn intrede. Dat alles heeft de gereformeerde traditie in Zuid-Afrika permanent beïnvloed. De banden met Nederland verzwakten. Deze veranderingen werden het sterkst gevoeld en geaccepteerd dichtbij Kaapstad, maar werden minder naarmate de afstand van Kaapstad toenam.

De Doppers, tegenwoordig beter bekend onder de naam 'Potchefstroom Gereformeerden', waren nazaten van trekboeren. Vervolgens kwamen de Engelse filantropen met hun zendingsactiviteiten. Deze mannen richtten zich tegen de Afrikaners en ten gunste van de zwarten. De afkeer van deze zending met haar prozwarte partijdigheid kreeg blijvende invloed, het sterkst onder de trekboeren die met de zwarten in het noorden te doen kregen. Ook dat is tot vandaag merkbaar.

1836-1902

Het conflict met de zwarten en het onvermogen van de Britse 'colonial office' (het koloniale bestuur in Londen) orde op zaken te stellen, vormden de onmiddellijke oorzaak van de 'Groot Trek'. Een paar duizend Voortrekkers (trekboeren in georganiseerd verband) pakten hun ossenwagens, lieten het Britse bewind achter zich en gingen noordwaarts om daar eigen republieken te stichten en een volgens hen rechtvaardiger 'heer-dienstboderelatie' te creëren. Na veel mensen verloren te hebben was het product twee 'boerenrepublieken': de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal) en de Oranje Vrijstaat. Het handhaven van deze republieken betekende een bijna permanent conflict met Engeland. Dit conflict had het einde van de republieken tot gevolg na een drie jaar durende oorlog, bekend als de 'Boerenoorlog'. Dat conflict heeft internationaal veel aandacht gekregen en ook in Nederland liep men warm voor de zaak van de Boeren. De drang noordwaarts werd door de Britten bij de Limpoporivier tot staan gebracht.

De Voortrekkers onderwierpen de zwarte volken die zij ontmoetten, niet, maar sloten verdragen met de leiders. Zij erkenden hun bestaan als volk op hun eigen grondgebied. De zwarten binnen de Boerenrepublieken werden nooit als gelijken gezien. Dat was redelijk te handhaven, zelfs toen er goud werd ontdekt en een grote vraag naar arbeid ontstond. De Boerenrepublieken hadden natuurlijk conflicten met zwarte volkeren en er is heel wat afgevochten. Het 'zwarte gevaar' bleef als denkbeeld bestaan en is onderdeel van de historische erfenis van de Afrikaners.

In het zuiden onder het Britse koloniale bewind ging dat anders. De Engelse visie was, conform de gangbare opvatting in de 19^e eeuw, gericht op een gestadige integratie door het 'beschaven van de zwarten'. De Britten hebben de zwarte volken hun vrijheid ontnomen. Oorlogen zijn gevoerd met de Xhosa, de Zoeloes en anderen. De Xhosa vormen steeds de machtsbasis van het ANC en de leiders in het conflict met de blanke overheersing. Zwart

nationalisme is veel meer een product van Brits koloniaal beleid dan dat van de Afrikaners in het noorden.

Merkwaardig genoeg is het Afrikaanse nationalisme ook door de Britten ontstoken. Het heeft haar oorsprong in Daljosafat bij Stellenbosch. Daar werd in 1875 het 'Genootskap van Regte Afrikaners' opgericht. Het ging in de eerste plaats om de taal. Al spoedig werd het een politieke beweging die het in de Kaap opnam voor de Afrikaners tegen het verengelsende Britse imperialisme. De mannen van het GRA, en anderen later in Transvaal onder leiding van Krüger, zochten en vonden aansluiting bij onder andere Nederland.

Men koos als ideologische grondslag van het nieuwe nationalisme het neocalvinisme van Kuyper en de antirevolutionairen. Vervolgens werd de band met de Boeren in Nederland in een rap tempo ook van grote waarde voor het Nederlandse nationalisme uit de 19^e eeuw. Deze fase heeft geduurd tot 1902.

Volgens de Nederlandse opvatting waren de Afrikaners een door Engeland verdrukt verlengstuk van groot Nederland. Volgens de Afrikaners waren de 'Hollanders' taalgenoten en stonden ze aan hun kant. In het zuiden waren de Afrikaners niet zo weg van de relatie met Nederland. Kuyper en de zijnen hebben veel van de calvinistische grondslag gemaakt. Of dat wel zo realistisch was, valt te bezien. Het ging meer over de idealen van Kuyper dan van de Boeren!

1902-1960

Het einde van de Boerenoorlog betekende ook snel het einde van de actieve band met Nederland. De Afrikaners richtten de ogen op het herwinnen van hun vrijheid. Het oorlogsgeweld had een nieuw Afrikaans nationalisme opgeroepen, gebouwd op een eenheid tussen de Afrikaners in het noorden en het zuiden. Het werd een liberaal nationalisme zonder aansluiting bij het calvinisme. De overwinning van de Nasionale Party in 1948 was de aanzet voor het in 1961 herwonnen republikeinse ideaal. Deze keer echter gold het ideaal voor het gehele Zuid-Afrika en niet meer de Boerenrepublieken. Het conflict met de Engelsen behoorde nu tot het verleden. De band met het 'Empire' werd doorgesneden.

De leiders van de Afrikaners die op de triomf van 1961 hadden aangestuurd, waren niet de calvinisten van Krüger. Zij hadden in Engeland en vooral Duitsland gestudeerd. De calvinisten en gereformeerden vormden maar een kleine minderheid. Deze mannen hadden ook plannen met het 'zwarte gevaar'. In de jaren dertig van de vorige eeuw zag men in dat het Engelse assimilatiebeleid niet ging slagen. Het idee van scheiding toegepast door de noordelijke Afrikaners werd opgepakt en in een ideologisch jasje gestoken, dat eerst apartheid en in de jaren vijftig afzonderlijke ontwikkeling werd. Onderliggend lag steeds weer het Afrikaanse nationalisme dat haar eigen voortbestaan veilig wilde stellen.

In Nederland was er ook veel veranderd. Na de tweede wereldoorlog was racisme het grootste scheldwoord. Waar Nederland na 1881 had vooropgelopen wat betreft de Boeren en hun strijd tegen Engeland, werd Nederland een tegenstander van het Afrikaanse nationalisme, dat zijn strijd voerde tegen het 'zwarte gevaar'. De scherpe en radicale Nederlandse aanpak onder leiding van vooral gereformeerde kerken heeft aanleiding gegeven tot een breuk die tot vandaag niet goed geheeld is.

1961-heden

De Afrikaners van na 1961 zagen zichzelf als de groep die het beste met alle mensen in Zuid-Afrika voorhad, maar dan via ieder volk op zijn eigen plaats. Een dergelijke insteek paste niet meer in die tijd. Doe daar het geweld en de ontsporing van de dekolonisatie in de jaren '60 bij en het is duidelijk waarom de Afrikaners van hun eigen stukje Afrika een vesting meenden te moeten maken.

Onder de zwarten was er ook veel veranderd. Hun nationalisme stoelde op moderne opvattingen over de eenheidstaat met gelijkheid, antiracisme en democratische rechten voor allen.

Binnen het ANC speelden communisten een belangrijke rol. De zwarte nationalistengrepen naar het wapen van de moderne terreuroorlog in hun strijd tegen de apartheid. Dat riep op zijn beurt weer tegenmaatregelen op. Deze vreselijke escalatie bereikte haar hoogtepunt in de jaren tachtig onder het staatspresidentschap van P.W. Botha. Hij moest als geen ander het gevecht tegen het zwarte nationalisme doorzetten en zien te winnen.

Het antizwarte Afrikaanse nationalisme was op zichzelf gericht. De scheidingsmaatregelen (discriminatie) vielen voor de oorlog van 1940/45 niet erg op, maar gingen daarna totaal uit de pas met de rest van de wereld. Deze maatregelen waren evenzeer terug te voeren op het Britse koloniale bewind als de Afrikaanse republieken.

Het ANC had in de jaren twintig al een verbond met de communisten gesloten. In de jaren vijftig met de koude oorlog als achtergrond ging Moskou zich als kampioen van de onderdrukten profileren. Zo kreeg het conflict tussen Afrikaners en zwarten ook een internationale koudeoorlogdimensie.

Sharpsville was het begin, Soweto het keerpunt. Eén man had dat als geen ander door en dat was P.W. Botha. In zijn handelen was hij meer de zuidelijke Afrikaan dan de man uit het noorden. Hij zocht een compromis. Van zijn voorganger erfde hij het conflict in Angola.

Vanaf de jaren tachtig liepen de oorlog in Angola en het binnenlandse conflict samen uit op een strijd. Zijn compromiszoekende initiatieven voor het afschaffen van vele scheidingsmaatregelen waren koren op de molen van het zwarte nationalisme. Zij zagen hun overwinning aankomen. Elk toegeven werd verworpen: Mandela wilde geweld niet opgeven en kwam niet vrij. Zwarte leiders weigerden in een meerkamerparlement te dienen. Botha kwam in een geweldsruimte terecht, waar hij bijna niet meer uit kon zonder verlies toe te geven. Geweld lokte geweld uit. De ene partij deed niet onder voor de andere. Botha wist als geen ander dat een zwarte regering in Zuid-Afrika niet veel zou verschillen van wat er in de rest van Afrika aan het regeren was. In dit opzicht was hij profetisch. Hij raakte echter de regie kwijt. Een herseninfarct deed de rest. F.W. de Klerk heeft niet veel nieuws bedacht. Hij ging de plannen van P.W. Botha doorvoeren.

Nederland koos de kant van het ANC en noemde het een bevrijdingsbeweging. Mandela werd de grote held. Kerkelijk luisterde men naar Boesak, Tutu en Beyers Naudé. De Afrikaners kregen het etiket 'apartheidmonsters die zwarten verdrukken en vermoorden'. Deze opvatting bestaat vandaag nog. In een guerrillaoorlog zoals die door het ANC werd gevoerd, komt een overheid altijd in een slecht licht te staan. Goliats zijn altijd slecht en kleine Davids helden. Nederland had niets geleerd van de eigen ervaringen in Indonesië. Het voortdurend eenzijdig hameren op het 'onrecht en geweld van het apartheidsregime', zwarten neerzetten als de uitgebuite armen, en de slaven en de Afrikaners tekenen als 'mensenrechtenverkrachters', klopt niet en is oneerlijk.

De Afrikaners hebben de oorlog tussen blank en zwart verloren. Ze zijn hun eigen vrijheid voorgoed kwijt. Twaalf jaar na de afschaffing van de apartheid is er meer geweld, misdaad en uitbuiting dan ooit tevoren. Dat dit te doen heeft met de aard van zwart Afrika, begint langzaam tot Nederland door te dringen. De Afrikaners hebben een grote verandering in hun politieke opvattingen doorgemaakt, en ook ten aanzien van hun overleven als volk. De prijs ervan is niet te vergelijken met die in het Nederland van 1940. De Afrikaners krijgen hun vrijheid nooit meer terug. Het offer is wel gebracht. Het wordt nu tijd dat ook Nederland zijn foutieve eenzijdigheid met betrekking tot de problemen in Zuid-Afrika, zelfs heel Afrika, erkent en zijn visie aanpast.

Zoals er in de media vooral op de dood van staatspresident Botha is gereageerd, was zeer onbillijk.

Ook kerkelijk valt het een en ander te veranderen. Afrikaners zijn anders gereformeerd dan Nederlanders. Ook hebben zij niet de naïeve kijk op zending die zo dikwijls in Nederland gehoord en gezien wordt. Nederlanders zijn geneigd de zwarten steeds als onderontwikkelde en arme 'kinderen' te zien. Afrikaners niet - die kijken zwarten vierkant in de ogen. Daar begrijpt gereformeerd Nederland weinig van. Vervolgens hebben de gereformeerde Afrikaners ook niet veel op met het rationeel en principieel denkende gereformeerde Nederland. Zij zijn veel gemoedelijker en in zekere zin eenvoudiger.

Ten slotte

Gereformeerden in Nederland zijn geneigd de voorzichtige gereformeerde Afrikaners een beetje betuttelend te benaderen, alsof er veel van Nederland te leren valt. Het omgekeerde kan eerder waar zijn, minstens ten aanzien van evangelisatie van de zwarte volken in Afrika. Nederlandse zendelingen kunnen nog wel wat leren door samen met Afrikaanse gereformeerde kerken te werken, en niet ernaast of zelfs ertegen.

In het kerkelijke contact tussen Afrikaners in Nederland en Nederlanders gaan zaken geregeld verkeerd. Uitspraken als 'het was zeker heel erg tijdens de apartheid' en de lofredes op Mandela vallen verkeerd. Het duiden van gereformeerde kerken in Zuid-Afrika als 'apartheidskerken' zet kwaad bloed. Afrikaners hebben de jaren voorafgaande aan 1994 en de houding van kerkelijk Nederland niet vergeten. Men zal redelijk snel toegeven dat apartheid een fout was (ze hebben de strijd verloren), maar dat betekent geen instemming met wat men in Nederland denkt. Het alleen luisteren naar de kleine groep Afrikaners die zich goedschiks of kwaadschiks tegen de 'apartheid' hebben verzet (Beyers Naudé, Max du Preez, zendelingen), wordt als eenzijdig ervaren.

Dit alles heeft gevolgen. Afrikaners zoeken het nu toenemend in hun eigen kerken in Nederland. Dat is een treurige ontwikkeling, maar wel te begrijpen.

Marinus Wijnbeek is geboren in Nederland en opgegroeid in Zuid-Afrika. Daar studeerde hij af in Natuurkunde, Geschiedenis/Politologie en Opvoedkunde (didactiek). Hij werkte eerst als rector van een HBO voor primair zwarte studenten, en daarna als specialist-journalist bij de Zuid-Afrikaanse omroep. Sinds tien jaar woont hij in Nederland, samen met zijn echtgenote, een loot uit de stam van Paul Krüger; beiden zijn lid van de Gereformeerde Kerk van Amersfoort-Centrum.